

Izvirni znanstveni članek/Article (1.01)

Bogoslovni vestnik/Theological Quarterly 84 (2024) 4, 857—866

Besedilo prejeto/Received:09/2024; sprejeto/Accepted:12/2024

UDK/UDC: 159.928:004.89

DOI: 10.34291/BV2024/04/Rozman

© 2024 Rožman, CC BY 4.0

Lucija Rožman

Vprašanje človeške ustvarjalnosti v dobi UI

The Question of Human Creativity in the Age of AI

Povzetek: Primerjanje ustvarjalnosti računalniških algoritmov s človeško ustvarjalnostjo postavlja vrednost druge pod vprašaj in hkrati ustvarja dualistično shemo dveh antagonističnih subjektov: „človek – stroj“. Ali UI človeško ustvarjalnost res ogroža, je odvisno od tega, kako k ustvarjalnosti, ki je zaradi svoje večdimenzionalnosti zelo kompleksen fenomen, pristopamo. Znanost nakazuje dva možna pristopa: pristop, značilen za empirične znanosti, določa kriterije (presenetljivost, izvirnost, novost ...), po katerih ustvarjalnost lažje presojujemo, teološki pristop pa izhaja iz Stvarnikovega ustvarjalnega dejanja in se sprašuje po ustvarjalnem načinu (Beseda, Dih, svoboda), ki je odnosne narave. S teološkega vidika je ustvarjalnost bistvena opredelitev osebe, ustvarjene po Božji podobi – in na Stvarnikov nagovor edina lahko svobodno odgovori prav z ustvarjalnostjo. V tem smislu UI človeške ustvarjalnosti ne ogroža, lahko pa ji kot orodje služi in pomaga pri njenem nadaljnjem razvoju.

Ključne besede: ustvarjalnost, umetna inteligenca, kriteriji ustvarjalnosti, ustvarjalni način, svoboda, Beseda, Dih

Abstract: Comparing the creativity of computer algorithms with human creativity calls into question the value of human creativity and at the same time creates a dualistic scheme of two antagonistic entities: man-machine. Whether AI really threatens human creativity depends on how we approach creativity, which is a very complex phenomenon due to its multidimensionality. The sciences outline two possible approaches: the approach of the empirical sciences establishes criteria (e.g. surprisingness, originality, novelty) by which creativity can be judged more easily, while the theological approach starts from the Creator's creative act and asks for a creative mode (Word, Breath, Freedom) that is relational. From a theological point of view, creativity is the essential definition of the person who is created in the image of God and who alone is free to respond to the Creator's calling precisely through creativity. In this sense, AI does not threaten human creativity, but it can serve as a tool and help it to develop further.

Key words: Creativity, artificial intelligence, criteria of creativity, creative mode, liberty, Word, Breath

»Ustvarjalnost je nerazložljiva.

Ustvarjalnost je skrivnost.

Skrivnost ustvarjalnosti je skrivnost svobode.«

(Berdjajev 1994, 187)

1. Uvod

Digitalna revolucija za človeka in njegov življenjski svet prinaša številne pozitivne prispevke, hkrati pa odpira vprašanja, za katera se je v preteklosti zdelo, da jim ne bo treba nameniti posebne pozornosti.¹ Hiter razvoj generativne umetne inteligence (UI) je pod vprašaj postavil vrednost človeške ustvarjalnosti. Kakšen je namreč njen smisel, če jo lahko nadomestijo in po hitrosti presežejo računalniški algoritmi? Kako UI vpliva na človekov ustvarjalni proces – ga spodbuja ali ogroža? Kaj v dobi tehnološkega napredka pomeni ‚biti ustvarjalen‘? Ta vprašanja se na prvi pogled zdijo smiselna – v t. i. tretjem valu umetne inteligence tehnologija z uporabo nevronske omrežij, ki posnemajo človeški način delovanja, in strojnega učenja že izdeluje umetniška dela, komponira glasbo, sestavlja besedila itd. UI, ki svoje ‚ustvarjalne‘ sposobnosti nenehno izpopolnjuje, odpira nove pomisleke tudi glede izvirnosti, avtorstva in intelektualnega lastništva in hkrati vzbuja skrb zaradi možne izgube človeškega dotika v umetniških izražanjih.

Fenomen ustvarjalnosti je kompleksen – zaradi njegove večdimenzionalnosti in pojavljanja na različnih ravneh človekovega delovanja je enotno vseobsegajočo definicijo pojma ustvarjalnost težko oblikovati (Kaufman 2009, 4). Znanost nakazuje dva možna pristopa: pristop, značilen za empirične znanosti, določa kriterije (npr. presenetljivost, izvirnost, novost), po katerih lahko ustvarjalnost presojava, človeško ustvarjalnost pa primerjamo z ustvarjalnostjo UI. Teološki pristop izhaja iz Stvarnikovega ustvarjalnega dejanja in se sprašuje po ustvarjalnem načinu (Beseda, Dih, svoboda) – ta pa je odnosne narave. Dva možna načina razumevanja fenomena ustvarjalnosti vodita pri soočanju z vprašanjem o vrednosti človeške ustvarjalnosti v dobi UI k različnim pristopom.

V prispevku bomo nakazali dva možna pristopa k fenomenu ustvarjalnosti. Medtem ko bomo prvi pristop (kriterije ustvarjalnosti) samo na kratko orisali, bomo krščanskemu ustvarjalnemu načinu namenili več pozornosti. Z njim bomo skušali tudi odgovoriti na pesimistično miselnost, ki v dobi tehnološkega napredka vrednost človeške ustvarjalnosti postavlja pod vprašaj, ko jo primerja z ustvarjalnostjo računalniških algoritmov – kot bi bila človek in stroj iste narave. Naš cilj je pokazati, da znotraj krščanskega razumevanja ustvarjalnega načina, ki je odnosne narave in ki predlaganih kriterijev ne izključuje, algoritemska ustvarjalnost ni ustvarjalnost v pravem pomenu besede; antropomorfizacija in biologizacija sestavnih

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa P6-0269 „Religija, etika, edukacija in izzivi sodobne družbe“, ki ga sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

delov in funkcij stroja prispevata k vzpostavitvi dualistične sheme ‚človek – stroj‘ (Prete 2023). Namesto opozicijskega vzorca, ki človeka in stroj postavlja enega nasproti drugemu (kot da sta dva ločena in antagonistična subjekta), predlagamo sodelovalni odnos, kjer UI kot orodje lahko služi človeški ustvarjalnosti.

2. Fenomen ustvarjalnosti in njegovi kriteriji

Po mnenju nekaterih raziskovalcev se ustvarjalnost kot abstraktni samostalni pojav šele v 19. stoletju. Kljub pozni pojavitvi izraza pa je sam pojav in zanimanje zanj zagotovo obstajalo že prej (Murray 1989; McMahon 2013). V dobi UI zanimanje za fenomen ustvarjalnosti narašča, saj se ob človeško ustvarjalnost postavlja možnost računalniške ustvarjalnosti: »ustvarjalnost je temeljna značilnost človeške inteligence in izziv za umetno inteligenco.« (Boden 1998, 347) Chat GPT ustvarjalnost definira kot sposobnost ustvarjanja novih, izvirnih idej, konceptov ali rešitev, ki odstopajo od običajnih vzorcev razmišljanja (Chat GPT).

Izraz ‚ustvarjalen‘ se lahko uporablja za troje: osebo, proces ali izdelek (ideja, predstava ali fizični izdelek). Večina opredelitev se osredotoča na izdelek, ki je z empiričnega vidika tudi lažje opredeljiv (Paul in Stokes 2024). Po enem od splošnih pristopov so osebe ali procesi ustvarjalni, če ustvarjajo ustvarjalne izdelke – izdelek pa je ustvarjalen, če izpolnjuje določene kriterije oziroma pogoje. Toda glede kriterijev med različnimi znanstvenimi disciplinami, kot so kognitivna znanost, psihologija, nevrologija in računalništvo, ni vedno soglasja. Nekatere teorije menijo, da je izdelek ustvarjalen, če izpolnjuje pogoj novosti – toda psihologi običajno menijo, da ustvarjalni izdelki ne prinašajo le novosti, temveč morajo nekako izražati vrednost, čeprav vrednost izdelka v smislu njegove uporabnosti, učinkovitosti, primernosti ali ustreznosti za določeno nalogo pojmujejo različno (Kaufman 2009, 19–20). Margaret A. Boden tako pravi, da je ustvarjalna ideja tista, ki je »nova, presenetljiva in vredna (zanimiva, uporabna, lepa ...)« (2009, 347). Nekateri avtorji od standardne opredelitve ustvarjalnosti odstopajo tako, da kriterij vrednosti zavračajo in predlagajo drugačne pogoje (Stokes 2011, 675–676). Med predlaganimi kriteriji so najbolj uveljavljeni štirje – presenečenje (nepričakovanost), izvirnost, spontanost in zmožnost delovanja (Paul in Stokes 2024).

Različne znanosti torej k fenomenu ustvarjalnosti pristopajo z vidika kriterijev, s katerimi predpostavljajo možnost znanstvene opredelitve in zamejitve pojma ustvarjalnost (Kronfeldner 2009, 577). Če smo pri fenomenu ustvarjalnosti pozorni le na kriterije zanj, lahko človeško ustvarjalnost hitro primerjamo z ustvarjalnostjo UI, ki po mnenju nekaterih ne reproducira le rezultatov človeške ustvarjalnosti, temveč tudi same ustvarjalne procese (Prete 2023). Kriteriji dopuščajo možnost primerjave (npr. njegova pesem je izvirnejša od moje), vendar pa navadno primerjamo le stvari, ki so iste narave. Primerjava lahko vodi v tekmovalnost, tekmovalnost pa vzbuja občutek ogroženosti. Toda tekma ‚človek – stroj‘ ni smiselna, saj ne pripadata isti naravi.

Še pred določanjem kriterijev ustvarjalnosti pa se pojavi vprašanje, zakaj o ustvarjalnosti sploh lahko govorimo. Od kod človeku (z)možnost ustvarjalnosti in njeno uresničevanje? Poglejmo, kako na ta vprašanja odgovarja teologija.

3. Stvarnikov ustvarjalni način: Beseda, Dih in svoboda

V Svetem pismu pojma ustvarjalnost ne najdemo, vendar o njej lahko nekaj povemo – začenši s pripovedjo o stvarjenju sveta (1 Mz 1,1–2,3) (Berdjajev 1994, 35–185). Znotraj teologije se ustvarjalnost povezuje s Stvarnikom, ustvarjalni proces pa s Stvarnikovim načinom ustvarjanja. Ideja ustvarjalnosti je torej možna le zato, ker obstaja Stvarnik, ki je vršil izvirno ustvarjalno dejanje, ki je ustvarilo nekaj, česar prej ni bilo. Stvarnik je tisti, ki stvari priključuje v bivanje iz nič – *ex nihilo sui et subiecti* (Janez Pavel II. 1999, 10). V nadaljevanju bomo videli, da to dela z Besedo in Dihom – v svobodi. Odsotnost tega ustvarjalnega dejanja bi svetu dopustila zgolj možnost prerazporeditve danega (Dell'Asta 1994, 44).

Na podlagi tega, da je bil človek ustvarjen po Stvarnikovi podobi in podobnosti (1 Mz 1,26–27), postane zmožen ustvarjati – in to prav po podobi, ki človeka s tem, da je v celoti dar, neskončno povzdigne nad to, kar bi lahko črpal le iz sebe. Tako lahko že vnaprej predvidimo, da se sama zmožnost človeške ustvarjalnosti, ki je od stvarjenja sveta postavljena kot temeljna opredelitev osebe, ustvarjene po Božji podobi in podobnosti, hkrati vendarle korenito razlikuje od Božjega ustvarjalnega dejanja. Ustvarjenost človeka po Božji podobi in podobnosti namreč pomeni, da je tudi njegovo ustvarjalno dejanje v podobi in podobnosti Božjega ustvarjalnega dejanja, torej mu ni enako (Dell'Asta 1994, 44–47).

Med Stvarnikom in ustvarjenim bitjem namreč obstaja neskončna razdalja, kakor pravi Nikolaj Kuzanski: »Ustvarjalna umetnost – duša ima srečo, da jo lahko goji – ni istovetna s tisto bistveno umetnostjo, ki je Bog, temveč je le povezava z njo in deležnost pri njej.« (1967, 332) Toda kljub tej razdalji je ustvarjalno načelo in sodelovanje s Stvarnikom zaupano slehernemu človeku. Nagovor Stvarnika, ki je izrecno naslovljen zgolj na človeka, je resničnost, na katero človek svobodno odgovarja z ustvarjalnostjo. Človek pa je lahko ustvarjalen le, ko je deležen Stvarnikove ustvarjalne moči. Zato je poznavanje Stvarnikovega ustvarjalnega načina, ki je v svojem bistvu odnose razsežnosti (Stvarnik ne ustvarja sam, temveč pri njegovi ustvarjalni dejavnosti kot protagonista nastopata Beseda in Dih), bistvenega pomena.

3.1 Beseda in Dih

Prva Mojzesova knjiga (1,1–2,3) se začne z veličastno pripovedjo, stvarjenjsko himno, ki pred našimi očmi riše čudovito sliko, podobo našega sveta. Edini protagonist te zgodbe, Umetnik te slike je Bog (Janez Pavel II. 1999, 24). Toda na koncu stvarjenjske pripovedi, ko Bog počiva, nam ostane le ,slika', na kateri Umetnika ne vidimo, toda slišimo njegov glas – njegov ,glas' so pravzaprav ustvarjene stvari: »Nebesa pripovedujejo o Božji slavi, nebesni svod sporoča o delu njegovih rok.« (Ps 19,2)

Stvarnikov glas stvari dejansko priključuje v bivanje, z njegovimi besedami nastane svet: »Zakaj dejal je in je nastalo, ukazal je in je stalo.« (33,9) Bog ustvarja z besedo, z govorjenjem. Človek govori o stvareh, ki obstajajo – na začetku pa so bile stvari, ki obstajajo, »izgovorjene« (Beauchamp 1992, 14). Ta Stvarnikov način jasno razodeva, da si bo vse, kar sledi, prizadevalo za dialog, ki je temelj zaveze, odnosa. »Beseda je namreč izrečena, ker je namenjena nekomu, predpostavlja nekoga, ki posluša in ki se bo nekoč lahko svobodno odzval. A bitja, ustvarjena pred človekom, se ne odzovejo: beseda je namenjena drugemu – počakati bomo morali na šesti dan. Tedaj Bog ni le »rekel« (1 Mz 1,3.6.9.11.14.20.24.26), ampak »jima je rekel« (1 Mz 1,28).« (Rocca 2022, 18–19)

Z Besedo se je torej vse začelo: »V začetku je bila Beseda in Beseda je bila pri Bogu in Beseda je bila Bog. Ta je bila v začetku pri Bogu. Vse je nastalo po njej in brez nje ni nastalo nič, kar je nastalo.« (Jn 1,1-3) Vse se torej začne, ko Stvarnik spregovori, vendar ko govori, hkrati tudi diha: »Z Gospodovo besedo so bila narajena nebesa, z dihom njegovih ust vsa njihova vojska.« (Ps 33,6) Pri stvarjenju nastopata dva protagonista, kajti Stvarnik ustvarja v odnosu z duhom »duh Božji je vel nad vodami« (1 Mz 1,2b) in besedo: »Bog je rekel.« (1,3a) Ni besede brez duha: Božji duh² se artikulira v besedi (Rocca 2022, 27–28).

Duh in beseda se dopolnjujeta in ne prenehata delovati skupaj, kar je dobro vidno pri prerokih: če preroka navdihuje duh, beseda priključuje dialog (Guillet 1976, 1236). Dih vodi h govoru, in to se razodeva že v naravi človeka: človek lahko govori samo z dihanjem. Otrok diha, vendar še ne govori. Šele postopoma se bo naučil artikulirati dih v zvoke – in nato nekega dne v govor (Rocca 2022, 28). Dihanje in govorjenje sta sicer dve različni dejanji, vendar združeni. Irenej Lyonski v tem smislu govori o dveh rokah, s katerima je Bog Oče vedno deloval. Kdor razodeva Očeta, je diada Sina in Duha, vedno združena: Sin, na katerem počiva Duh (Bulgakov 1971, 284–332).

Stvarnik dihne, spregovori ter z dihom in besedo dá življenje celemu svetu. In to iz ničesar, saj pred tem ni bilo ničesar – razen njegove svobode. »Ko v nepopolnosti našega človeškega jezika govorimo o ustvarjanju iz nič, v resnici govorimo o ustvarjanju iz svobode.« (Berdjajev 1994, 187) Ves svet je nastal iz Božje svobode, torej je v Stvarnikov ustvarjalni način vključena tudi svoboda. Poglejmo, kako je ustvarjalnost povezana s svobodo.

3.2 Svoboda

Resnična ustvarjalnost je možna samo v svobodi. Ustvarjalnost je izraz svobode v njenem najplemenitejšem smislu. Svoboda in ustvarjalnost sta neločljivo povezani, saj ena brez druge ne moreta obstajati. Svoboda brez ustvarjalnosti postane pra-

² Cantalamessa besedi Božji Duh, Dih (*ruah*) pripisuje dva osnovna pomena: »*ruah* označuje atmosferski prostor med nebom in zemljo, prostor, ki je lahko miren ali vznemirljen, odprt prostor. Izraz se nato razširi v pomen življenjskega prostora, v katerem se človek giblje in diha.« (2010, 1333) Duh je torej veter in dih. Lahko je nekaj zunanjega, izmuzljivega (Apd 2,2) – podoba nečesa, kar ne pripada stvarstvu –, obenem pa predstavlja nekaj notranjega, človeku intimnega (Jn 20,22). Tako je Duh življenje stvarstva, ga oživlja, vendar se hkrati od njega razlikuje (Rocca 2022, 28).

zna in brez cilja, ustvarjalnost brez svobode pa zgolj mehanična reprodukcija obstoječega (Berdjajev 1994, 191). Ustvarjalnost ne pomeni preproste razporeditve že obstoječih elementov (Dell'Asta 1994, 44), temveč je dejanje popolne novosti, ki izhaja iz svobode. Ustvarjalno dejanje ni zgolj proizvod zunanjih okoliščin, temveč izvira iz tiste globoke notranje moči, ki jo svoboda omogoča: »Ustvarjalnost izhaja iz notranjosti, iz globokih in nedoumljivih globin, in ne iz zunanjih okoliščin ali nujnosti sveta. Sam poskus ustvarjalno dejanje razumeti in mu najti temelj je že znamenje nerazumevanja.« (Berdjajev 1994, 188) Zato vsak poskus racionalizacije svobode in ustvarjalnosti s pravili in normami vodi v njuno osiromašenje (188–189).

Svoboda, kot jo razume Berdjajev, je brezmejna, brezpogojna in neizmerna – in podobno kot ustvarjalnost jo zaznamuje skrivnostna in nerazložljiva narava: »Ustvarjalnost je nepojasnljiva. Ustvarjalnost je skrivnost. Skrivnost ustvarjalnosti je hkrati skrivnost svobode. Skrivnost svobode je brezmejna in nedoumljiva, kot brezno. In prav tako brezmejna in nedoumljiva je skrivnost ustvarjalnosti.« (Berdjajev, 1994, 188)

Svoboda, razumljena brez cilja in vsebine, predstavlja praznino in nebivanje:

»Negativna svoboda, svoboda kot samovolja, je svoboda brez vsebine, prazna. Hoteti svobodo zaradi svobode, svobodo brez cilja in vsebine, pomeni hoteti praznino, težiti k nebivanju. Svoboda, razumljena zgolj formalno, brez cilja in vsebine, je nič, praznina, nebivanje. Svoboda, ki se je pojavila ob izvirnem grehu, je bila prav takšna svoboda – negativna, formalna, prazna svoboda, svoboda zaradi svobode, torej svoboda ,od', in ne svoboda ,za'. Svoboda izvirnega greha ni bila ustvarjalna svoboda. Odmik od Boga svobodo osvobodi njene vsebine in cilja, jo osiromaši in oslabi.« (Berdjajev 1994, 191)

Greh torej prekriva ustvarjalno skrivnost človeškega bitja. S padcem v greh človek oslabi svoje ustvarjalne moči (Berdjajev 1994, 135–136), saj se pred Stvarnikom »skriva« (1 Mz 3,8), beži pred tistim, ki mu (z)možnost biti ustvarjalen sploh daje. Tako je »avtentična ustvarjalnost mogoča le preko odrešenja« (Dell'Asta 1994, 47), ki človeku omogoči vzpostavitev odnosa in pozitivne svobode – ta pa ni praznina, temveč je polna vsebine. Njena vsebina je ljubezen, s katero je povezano ustvarjalno načelo, saj je ljubezen možna le v svobodi. Ljubezen prihaja od Boga, ki je ljubezen (1 Jn 4,7–8), in je tista, ki v ta svet prinaša nekaj resnično novega, nekaj, kar Pridigarjeve besede »Nič ni novega pod soncem.« (Prd 1,9) spreminja. Ljubezen preobraža svobodo ,od' v svobodo ,za'. »Bog je namreč svet tako vzljubil, da je dal svojega edinorojenega Sina« (Jn 3,16), da bi človeka odrešil vezi greha in mu odprl pot obnavljanja svoje podobnosti z Bogom. Človek, ki božjo ljubezen sprejme, se lahko svobodno odloči ,za' odnos z D/drugim, prav odnos pa je tisti, ki ustvarjalnost sploh omogoča.

K pozitivni svobodi in ustvarjalnosti je poklican vsak človek. Z ustvarjanjem namreč človek vstopa v odnos z drugim in prav ta odnos, ki temelji na svobodni pri-

padnosti in ljubezni, oslabi moč greha: skrivnost odrešenja vključuje tudi skrivnost ustvarjalnosti (Berdjajev 1994, 135). Ustvarjalnost človeku pomaga, da izstopi iz osamljenosti greha. Tako svoboda in ustvarjalnost skupaj predstavljata temelj človekovega bivanja in odgovor na Stvarnikov nagovor.

4. Ustvarjalnost kot človekov odgovor na Stvarnikov nagovor

Svet iz Božjih rok prihaja kot osnutek. »Svet je pravzaprav v postajanju, Bog ga ne prestando, predvsem pa ustvarjalno dograjuje oziroma izpopolnjuje.« (Zabukovec 2012, 439) Celotno stvarstvo še vedno »zdihuje in trpi porodne bolečine« (Rim 8,22), kar pomeni, da še ni povsem 'rojeno', človeku pa je zaupana naloga 'porodne babice'. Bog je ustvaril popoln svet prav zato, ker je svet 'nepopoln'. V tem je lepota sveta: da je nedokončan (Gesché 1996, 81–99). Stvarnik ga namreč ne želi dokončati brez človeka, ki mu je zaupana naloga gospodovanja zemlji (1 Mz 1,28). Nekoliko pozneje bo enako veljalo za vrt, ki ga je Bog zasadil in nato človeku zaupal, da bi ga ta »obdeloval in varoval« (2,15). »Prejšnje dni je Jahve nekako določil ritem kozmičnega razvoja in ustvaril vesolje. Nazadnje je ustvaril človeka, najplemenitejši sad svoje zamisli, in mu podvrget vidni svet kot prostrano polje, na katerem naj se izraža človekova domiselnost« (Janez Pavel II. 1999, 10) oziroma ustvarjalnost.

Začetne strani Svetega pisma prikazujejo, kako človek odseva podobo Boga Stvarnika. Božja podoba je človeku vtisnjena kot začetni in večni dar, človek pa je v svojem življenju – združen z Duhom – poklican, da podobnost s Stvarnikom, Umetnikom izoblikuje tudi sam. Toda kdaj se ustvarjalnost kot človekov odgovor na Stvarnikov nagovor uresničuje? Videli smo, da je temelj ustvarjalnosti odnos, dialog (Vodičar 2023, 356). Stvarnik, ki skupaj z Besedo in Dihom ustvarja iz svobode, v fenomen ustvarjalnosti vtisne pečat odnosnosti. Toda človek z grehom odnos in dialog s svojim Stvarnikom prekine. S posledicami greha in kot žrtev nujnosti mora človek vstopiti v skrivnost odrešenja in prav v njej lahko svojo podobnost z Bogom obnovi in si izgubljeno svobodo povrne. »Ustvarjalna skrivnost bivanja je zaradi greha skrita. S padcem v greh človek svoje ustvarjalne moči oslabi. Po Kristusu pa je človeška narava odrešena in obnovljena ter rešena prekletstva greha.« (Berdjajev 1994, 135–136) Tako se ustvarjalnost kot človekov odgovor na Stvarnikov nagovor v polnosti uresniči v Kristusu – človeka je namreč osvobodil 'za' svobodo (Gal 5,1). Tako ustvarjalnost ne pomeni ustvarjanja novih oblik, ki bi prinesle občutek spremembe, temveč sprejetje novosti bivanja, ki ga je razodel Kristus. V njem človeštvo Stvarniku odgovarja z ustvarjalnostjo, saj z njo »pomaga k uveljavitvi tiste resnične lepote, ki bo kot preblisk Božjega Duha preobrazila materijo in odprla človeško dušo, da bo začutila večnost« (Janez Pavel II. 1999, 25).

5. Dualistična shema ali sodelovalni odnos?

Teološki okvir, v katerega smo fenomen ustvarjalnosti postavili, nam pomaga razumeti, kako je človeška ustvarjalnost povezana s Stvarnikom, zaradi katerega o (z)možnosti ustvarjalnosti sploh lahko govorimo. V tem smislu je ustvarjalnost, ki je vezana na odnos, človeku zaupana kot njegovo poslanstvo na tem svetu. Bog namreč šesti dan stvarjenja s svojo besedo nagovori človeka (1 Mz 1,28) in čaka, da mu v svobodi odgovori. Pri tem pa svoje mesto najde tudi UI. Kako?

Besedišče, s katerim govorimo o UI, je pogosto nagnjeno k antropomorfizaciji in biologizaciji delovanja stroja – tako govorimo o ‚inteligenci‘, ‚nevronske mreže‘, ‚ustvarjalnosti‘ itd. (Prete 2023). Takšen način, ki vključuje tudi omenjene kriterije, omogoča medsebojno primerjavo: umetno inteligenco se primerja s človeško, ustvarjalnost računalniških algoritmov s človeško ustvarjalnostjo. Kot že rečeno, pa navadno primerjamo le stvari, ki so iste narave (npr. korenje je boljše od cvetače, stric je starejši od očeta), in ne različnih (npr. avto je hitrejši od želve). Primerjave vodijo k tekmovalnosti, tekmovalnost pa vzbuja občutek ogroženosti. Toda tekma ‚človek – stroj‘ ni smiselna, saj ne pripadata isti naravi. Vzorec, ki pri tem nastaja, je vedno opozicijski: odnos ‚človek – stroj‘ je »v nasprotnem razmerju, eno proti drugemu, kot da sta človek in stroj dva ločena in antagonistična subjekta« (2023).

Ta antagonistični dualizem, ki se razvija, da bi človeštvo spodkopal in nadomestil, dobro predstavlja ikonografija, ki se pogosto uporablja za ponazoritev in objavo številnih prispevkov, konferenc in publikacij o UI: dve roki, ena človeška, druga robotska, njuni prsti pa se skoraj dotikajo. Gre za imitacijo freske v Sikstinski kapeli, ko se pri stvarjenju Adama vžge iskra življenja, ki ponovno potrjuje položaj človeka kot ‚stvarnika‘ in položaj stroja kot ‚bitja‘, ki je končno prejelo življenje, da je lahko postalo avtonomno (2023). Tako imenovana umetna inteligenca – pravi Cosimo Accoto – »ni nikoli takšna ‚sama po sebi‘ in ‚zase‘ (le instrumentalni artefakt), temveč vedno ‚z drugimi‘ (sociotehnična sestava) in ‚za druge‘ (sociomorfna konstrukcija)« (2023). Ne gre torej za proces mistifikacije, temveč za dejstvo, da so te nove tehnologije v resnici zgolj nova raven našega tehničnega upravljanja sveta (Prete 2023).

Tako kot UI kot inteligenca ni avtonomna – odvisna je od človeške inteligence in brez nje ne more obstajati –, tako UI tudi ne moremo pripisati ustvarjalnosti v popolni neodvisnosti od človeka (Šegula 2021, 921). Brez človeka UI ‚pogojev‘ za ustvarjalnost ne izpolnjuje, saj pri njej ne moremo govoriti o udeležbi pri Stvarnikovi ustvarjalni moči – to je mogoče le skozi svoboden odnos ljubezni. Pri UI gre bolj za razporeditev že obstoječih elementov (Dell'Asta 1994, 44), kar v vsakdanjem jeziku pogosto zamenjujemo za ustvarjalnost. Kljub temu je UI orodje, ki ustvarjalni dejavnosti lahko služi. UI kot ustvarjalno orodje pa lahko deluje v skladu s svojo pravo funkcijo le takrat, ko jo kdo uporablja – in ta kdo je človek (Žalec 2023, 814–815), ustvarjen po Božji podobi in podobnosti. Človek je namreč svoje bivanje od nekdaj razumel kot interakcijo z okoljem, ki poteka z orodji, tehnološkimi artefakti (Benanti 2022, 14–15).

Namesto vprašanj, ki smo si jih zastavili na začetku – o vrednosti, ogroženosti in pomenu človeške ustvarjalnosti v dobi UI –, bi bilo morda bolj smiselno vprašanje, kako je človek lahko ustvarjalen skupaj z UI in kako lahko delovanje računalniških algoritmov vključi v odgovor Stvarniku.

6. Zaključek

Vsaka znanost k razumevanju fenomena ustvarjalnosti prispeva svojo perspektivo, kar kaže, kako raznolik, večdimenzionalen in kompleksen je ta fenomen in hkrati za človekov življenjski svet bistven. Videli smo, da zgolj upoštevanje kriterijev empiričnih znanosti, s katerimi bi fenomen ustvarjalnosti presojali in vrednotili, lahko vodi v primerjavo človeške ustvarjalnosti z ustvarjalnostjo UI. Kljub temu, da UI rezultate človeške ustvarjalnosti že reproducira in simulira ustvarjalne procese, se človeška ustvarjalnost uresničuje na povsem drugačen način. Človek, ustvarjen po Božji podobi, je namreč deležen Stvarnikove ustvarjalne moči, za katero sta značilni svoboda in odnosa razsežnost. V tem smislu bi o ustvarjalnosti UI težko govorili, saj njeno delovanje, ki temelji na matematičnih modelih in pravilih, izhaja iz nujnosti.

Človek je torej tisti, ki je po svoji naravi »ustvarjalec, graditelj, oblikovalec življenja in žeje po ustvarjalnosti, ki ga žge, ni mogoče pogasiti« (Berdjajev 1994, 3). Na nagovor Stvarnika – Umetnika tudi človek v Kristusu odgovarja z ustvarjalnostjo: »Slehernemu človeku je zaupana naloga, da oblikuje svoje življenje: v nekem smislu mora iz njega napraviti umetniško delo, mojstrovino.« (Janez Pavel II. 1999, 11). UI mu pri tem lahko služi kot orodje.

Kratika

UI – Umetna inteligenca.

Reference

- Accoto, Cosimo.** 2023. La Potenza della Latenza: tre studi sull'intelligenza artificiale generativa. Cosimo Accoto. <https://cosimoaccoto.com/2023/04/28/la-potenza-della-latenza-tre-studi-sullintelligenza-artificiale-generativa-accoto-2023/> (pridobljeno 15. 8. 2024).
- Beauchamp, Paul.** 1992. *All'inizio, Dio parla: Itinerari biblici*. Padova: Apostolato della Preghiera.
- Benanti, Paolo.** 2022. *Human in the Loop: Decisioni umane e intelligenze artificiali*. Milano: Mondadori.
- Berdjajev, Nikolaj.** 1994. *Il senso della creazione: Saggio per una giustificazione dell'uomo*. Milano: Jaca Book.
- Bulgakov, Sergej.** 1971. *Il Paraclito*. Bologna: Dehoniane.
- Boden, Margaret A.** 1998. Creativity and Artificial Intelligence. *Artificial Intelligence* 103:347–356.
- Cantalamesa, Raniero.** 2010. Spirito Santo. V: Romano Penna, Giacomo Perego in Gianfranco Ravasi, ur. *Temi teologici della Bibbia*. Cinisello Balsamo: Dizionari San Paolo.
- Dell'Asta, Adriano.** 1994. L'apocalisse creativa dell'uomo. V: *Il senso della creazione: Saggio per una giustificazione dell'uomo*. Milano: Jaca

Book.

- Gesché, Adolphe.** 1996. *Dio per pensare*. Zv. 2, *L'Uomo*. Milano (Cinisello Balsamo): Edizioni San Paolo.
- Guillet, Jacques.** 1976. Spirito di Dio. V: Xavier Léon-Dofour, ur. *Dizionario di teologia biblica*. Torino: Dehoniane.
- Janez Pavel II.** 1999. Pismo umetnikom. Ljubljana: Družina.
- Kaufman, James C.** 2009. *Creativity 101: The Psychology Series*. New York: Springer.
- Kronfeldner, Maria E.** 2009. Creativity Naturalized. *The Philosophical Quarterly* 59, št. 237: 577–592.
- Kuzanski, Nikolaj.** 1967. *Dialogus de ludo globi*. V: *Philosophisch–Theologische Schriften*. Dunaj, 332. Navaja Janez Pavel II., *Pismo umetnikom*, 10, op. 1. Ljubljana: Družina.
- McMahon, Darrin M.** 2013. *Divine Fury: A History of Genius*. New York: Basic Books.
- Murray, Penelope.** 1989. *Genius: The History of an Idea*. New York: B. Blackwell.
- Paul, Elliot Samuel, in Dustin Stokes.** 2024. Creativity. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. <https://plato.stanford.edu/entries/creativity/#WhatCrea> (pridobljeno 16. 8. 2024).
- Prete, Marisa.** 2023. Intelligenza Artificiale e Creatività: Oltre la ferita narcisistica. *Academia*. https://www.academia.edu/106646924/Intelligenza_Artificiale_e_Creatività_Oltre_la_ferita_narcisistica (pridobljeno 15. 8. 2024).
- Rocca, Paolo.** 2021. *Dell'Altro: Tra parola e silenzio nel Vangelo di Marco*. Milano (Cinisello Balsamo): San Paolo.
- Stokes, Dustin R.** 2011. Minimally Creative Thought: Minimally Creative Thought. *Mataphilosophy* 42, št. 5: 658–681.
- Šegula, Andrej.** 2021. Upanje in zaupanje v kontekstu pastoralne teologije v času globalnega nezaupanja. *Bogoslovni vestnik* 81, št. 4: 917–924.
- Vodičar, Janez.** 2023. The Critique of Secularism by Talal Asad as a Chance to Look for New Ways of Proclamation. *Verbum Vitae* 42, št. 2: 345–359.
- Zabukovec, Urša.** 2012. Filozofija skozi razodetje: Semjon Frank 1877–1950. Spremnna beseda. V: Frank, Semjon. *Nedoumljivo: Ontološki uvod v filozofijo religije*. Ljubljana: Kud Logos.
- Žalec, Bojan.** 2023. Ali je umetna inteligenca inteligenca v pravem pomenu besede? Vprašanje psihičnih značilnosti in splošnosti. *Bogoslovni vestnik* 83, št. 4: 813–823.